

* رضوان علی اعوان

پنجابی زبان دا سوماتے اُنتی: ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ

دے وچاراں وچ

Abstract:

Punjabi is one of the biggest spoken language of the world, and it is an ancient language of this region. According to last census (2017), Punjabi is the most spoken language of Pakistan. The history of a language not only decides the anciencey of a language but also it tells ups and downs of a region. There are many theories about the origin and growth of Punjabi. In this context Dr. Mohan Singh Diwana illustrated an article ‘‘The origin and growth of Punjabi’’. This research article represent Punjabi translation and review of Dr. Mohan Singh Diwana’s linguistic article ‘‘The origin and growth of Punjabi’’, Which he wrote in third decade of 20th century. I divided this article into three parts. Its first part is about the biography of Dr. Mohan Singh Diwana. Second part reflects light on ‘‘The origin and growth of Punjabi’’. The third part of this article based on Punjabi translation of that article.

Keywords: Punjabi, Most spoken Language, Linguistic article, Mohan Singh Diwana, Biography, Introduction, Origin, Growth, Translation.

ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ دا ناں پنجابی زبان تے ادب دی مڈھلی تاریخ دے حوالے نال سب توں اُگھاتے اہم اے۔ آپ شاعر، کہانی کار، ڈرامہ نگار، مضمون نگار، تاریخ داں، سودھکار، کھوجکار تے پارکھ سن۔ اوہناں دی شخصیت دے سارے حوالے معتبر نیں۔ پر اوہناں دے کھوجکاری تے پارکھی

گناں نوں ہی بوہتا سراہیا جاندا اے۔ خاص کر کے اوہناں دی سودھ کاری تے پنجابی ادب دی تاریخ۔ ہتھلے مضمون وچ آسیں ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ دے پنجابی زبان دے مُڈھلے سومیاں تے اُنتی بارے لکھے اک انگریزی لیکھ ”The origin and growth of Punjabi“ دا پنجابی ترجمہ تے ویروا تے اوہناں دے جیون تے لکھتاں بارے پنجھی جھات وی پارہے آں۔ تاں جے پنجابی زبان و ادب دی ایس مہان ہستی دی پنجابی ادب نوں دین بارے جانکاری وی ہو سکے۔ جو لہندے پنجاب وچ ہُن تائیں بھرپن نال موجود نہیں۔ ایس لکھت راہیں ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نوں لہندے پنجاب وچ اک ماہر لسانیات دے روپ وچ متعارف کروان دا جتن وی کیتا جا رہیا اے۔ پنجابی دے مُڈھ تے اُساری بارے اوہناں دے گجھ وچار چڑھدے پنجاب دی اوسے وچار دھارا نال میل کھاندے نیں۔ جیہڑی پنجابی دا سوسائٹیز نوں قرار دیندی اے تے گجھ ایس توں مختلف نیں۔ پہلے دیوانہ دے جیون اُتے پنجھی جھات پیش ہے۔

ڈاکٹر ہر بھجن سنگھ بھاٹیہ ہوری دلپ کورٹوانہ دے حوالے نال موہن سنگھ دیوانہ ہوراں دی علمیت تے وڈیائی بارے سراہتا دے ایہ وچار ساٹھے کردے نیں:

”پنجابی ساہت دا اتہاس سبھ توں پہلاں لکھیا ہی اوس نے سی۔ ہُن تک اوس دیاں انگریزی وچ نوے پنجابی وچ اسی ہندی اُردو وچ پچونجا کتاباں تے پمفلٹ چھپ چکے سن تے اوہ سنسکرت، پراکرت، پالی، ہندی، بنگالی، مرہٹی، گجراتی، فارسی، اُردو، ہیبیریو، انگریزی، فرنج تے جرمن آدینکاں بولیاں دا ماہر سی۔“ (1)

ڈاکٹر موہن سنگھ اوبرائے جیہڑے اپنا تخلص دیوانہ لکھدے سن۔ موضع دیوی، تحصیل گوجران خان ضلع راولپنڈی وچ جے۔ (2) موہن سنگھ دیوانہ دے والد شیشیر سنگھ پرائمری سکول دے ہیڈ ماسٹر سن۔ ایہناں دی ماں داناں مولا دیوی سی۔ ہر بھجن سنگھ بھاٹیہ موجب موہن سنگھ 17 مارچ 1899ء نوں جے۔ (3) مُڈھلی تعلیم پنڈ دیوی توں ای حاصل کیتی۔ موہن سنگھ دیوانہ نے اٹھویں دی تعلیم پنڈ سیداں دے خالصہ سکول توں، دسویں جماعت گورنمنٹ ہائی سکول سیالکوٹ توں، ایف۔ ایس۔ سی دیال سنگھ کالج لاہور توں تے بی اے (انگریزی آنرز) گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتا۔ (4) 1924ء وچ کلکتہ یونیورسٹی توں انگریزی ادب دی تاریخ وچ ایم۔ اے کیتا۔ ایسے یونیورسٹی توں ست ورہے مگروں 1931ء وچ نویں اُردو شاعری اُتے 'Characteristics and tendencies of modern Urdu Poetry' دے سرناویں پیٹھ مقالہ لکھ کے پی ایچ۔ ڈی دی ڈگری لئی۔ آپ نے پی ایچ۔ ڈی اُردو وچ اتے ڈی لٹ پنجابی وچ کیتا۔ (5) 1933ء وچ اوہناں History of Punjabi literature اُتے

مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں ڈی ایچ ڈی حاصل کیتی۔ ڈاکٹر ہر بھجن سنگھ بھائیہ موجب ”اوہ پنجابی دے پہلے ڈی ایچ ڈی سن تے پہلے لکھی وی۔“ (6)

آپ 1928ء وچ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ لیکچرر مقرر ہوئے۔ 1944ء وچ اتھے ہی ترقی کر کے ریڈر (ایسوسی ایٹ پروفیسر) بن گئے۔ ایس طرح اوہ پہلے پی ایچ۔ ڈی پنجابی تے شعبے دے پہلے صدر سن۔ 1947ء توں بعد بھارتی پنجاب جا کے ایسے شعبے نال جڑ گئے۔ تے اتھے ای پنجابی دی سیوا کر دے ہو یاں 1959ء نوں ریٹائرڈ ہوئے۔ (7) ڈاکٹر ہر بھجن سنگھ بھائیہ موجب:

”1959ء وچ سیوا مگت ہوون دے باوجود گیان دے کھتیر وچ دیوانہ نے اپنا

سفر جاری رکھیا۔ رُکنا، اٹلنا، عہدیاں تے ترقی لئی ہی پڑھنا لکھنا اوس دی جیون

شیلی دا حصہ نہیں سی۔ ایسے لئی اوہ سیوا مگت ہوون دے باوجود گیان سادھنا کردا

رہیا۔“ (8)

اوہناں پنجابی بولی دی سیوا کرن لئی کھوج پرکھ توں اڈتھیتی نثر تے نظم دے پڑ وچ وی اپنا بھوگ پایا۔ آپ دے شعری پراگیاں دے ناں انج نہیں۔ دُھپ چھاں (1931ء)، مستی (پہلا بھاگ، 1946ء)، مستی (دوجا بھاگ، 1954ء)، نرنکاری ساکھیاں (1943ء)، ..... نیل دھارا (1930)، جگت تماشہ (1942ء)، پت جھڑ (1944ء)، جد کہ نثر وچ پنکھڑیاں (ڈرامہ) دیوندر بیتی، رنگ تماشے، چودہ کہانیاں، جتندر ساہت سرور، پنجابی بھاکھا اتے چھندا بندی، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، پنجابی ادب دا سنگھپ اتہاس، گرمت گیان، شامل نہیں۔ آپ دا وڈا ملا کارنامہ پنجابی بولی دے کئی کلاسیک متناں دی بھال اے جیہناں نوں آپ نے سودھ کے لوکائی تیکر اپڑایا۔ ایہناں دیاں سودھیاں کتاباں وچ کلام شاہ حسین، شلوک فرید، ہیر وارث شاہ، شلوک گرو ناک دیو، کلام بکھے شاہ، چپ صاحب شامل نہیں۔ (9) آپ 25 مئی 1984 نوں چندری گڑھ وچ چلانا کر گئے۔ (10)

”The origin and growth of Punjabi“ دے سرنا نوں پیٹھ ڈاکٹر موہن سنگھ دا

لکھیا ایہ کتابچہ 90 سال پہلاں گورنمنٹ کالج لاہور دی پنجابی سوسائٹی ولوں 1930ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایہدے چودہ (14) صفحے نہیں۔ ایہنوں لکھن دا ڈھنگ بڑا نثر وں تے نوں لسانی اصولاں مؤ جب ہے۔ ہر نوں گل کرن توں پہلاں اوہ ایہدی اک دکھری سُرخی دیندے نیں۔ انج اس کتابچے دیاں گل 14 سُرخیاں نیں۔ ایہدے انیر تے گورنمنٹ کالج لاہور دی پنجابی سوسائٹی بارے وی جانکاری دتی گئی اے۔ (11)

”What is language“ دی سُرخی سبھ توں پہلے دتی گئی۔ ایہدے وچ بولی دی تعریف

کیتی گئی اے۔ (12) ”Its Contents“ دے وچ بولی دیاں مہاندریاں ول اشارہ کیتا گیا

اے۔ (13))

”What Distinguishes one Language From Another“ وچ اوہناں گناں دی گل

کیمتی گئی اے جیہڑے کہ اک بولی نوں دو جی توں نکھیر دے نیں۔ (14))

”The Position Of Punjabi“ دی سُرخ پیٹھ پنجاہی بولی دے پچھو کڑ نوں بیان

لگیاں ایہدے پچھو کڑ بارے اڈواڈ راواں رکھن والیاں نوں تناں دھڑیاں وچ ونڈیا اے۔ پہلے دھڑے نوں سنسکرتی دھڑے داناں دتا اے، جیہناں دا مننا اے کہ پنجاہی بولی ہندی دا اک لہجہ اے۔ اس گل نوں ثابت کرن لئی اوہ ہندی تے پنجاہی لفظاں دی سانجھ نوں دلیل بناؤندے نیں۔ دو جے نوں اُردو دھڑا کہیا ہے، جیہناں مؤ جب پنجاہی کدی ہے ہی نہیں سی، جد کہ ستارہویں صدی تیکر جیہڑی پنجاہی پائی جاندی سی اوہ ایہنوں اُردو دا مُڈھلا روپ آکھدے نیں۔ (15) ترتیجے دھڑے لئی اوہناں

‘The Opinion Of Western And Eastern Philologists And Scholars— The Third School’

سُرخی بنائی اے۔ ایس دھڑے وچ اوہ گراہم بیلی، جارج گریسن تے مسٹر عبداللہ یوسف علی نوں شامل کردے نیں تے اوہناں دے پنجاہی بولی بارے وچاراں نوں سانجھا کردے نیں۔ (16))

'The Panjabi Term' دی سُرخ پیٹھ موہن سنگھ پنجاہی دی اصطلاح بارے اپنے وچار

دسدیاں ہویاں کہندے نیں کہ پنجاہی توں مُراد اوہ بولی اے جیہڑی لہندی، سکھی، انبالوی، پہاڑی تے ڈوگری دے ناواں پیٹھ مختلف علاقیاں وچ بولی تے سمجھی جاندی اے۔ (17) 'The Rise Of

'Panjabi' دی سُرخ پیٹھ موہن سنگھ ہوراں پنجاہی بولی دے مُڈھ بارے اپنا موقف دیندیاں کہندے نیں کہ پنجاہی لہندی دی بدلی ہوئی شکل اے۔ اوہناں موجب لہندی بولی سنسکرت، عربی، پشاپچی دیاں

لہجیاں وچوں پھٹی اے۔ اڈواڈ ویلیاں وچ ایہدے ناں تے ایہدی صورت بدلدی رہی اے۔ اوہ پنجاہی دے ارتقا نوں تن حصیاں وچ ونڈدے نیں۔ ابتدائی یا مُڈھلی پنجاہی نوں اوہ لہندی دا ناں

دیندے نیں ایہدازمانہ چودھویں صدی عیسوی تیکر متھدے نیں۔ دو جے پڑا دی پنجاہی لئی اوہ ”سکھی“ دا ناں ورتدے نیں۔ جیہدازمانہ اٹھارہویں صدی تیک دا دسدے نیں۔ تیجے دور دی پنجاہی نوں نوں

پنجاہی کہندے نیں جیہڑی اوس سے تیک پرچلت سی۔ (18) اگلی سُرخی 'Relation Of Urdu To Panjabi' وچ اوہناں اُردو تے پنجاہی دا آپسی تعلق کیمتی اے۔ موہن سنگھ موجب اُردو دے ارتقا دے

چار پڑا نیں۔ پہلے پڑا وچ لہندی دا دور، دو جے پڑا وچ مُغلاں دا پچھتیرا سماں۔ ترتیجے پڑا وچ انگریز راج دا پہلا سماں تے چوتھے پڑا وچ انگریز راج دا دو جا دور شامل نیں۔ (19))

'The Relation of Panjabi to Hindi' دی سُرخ پیٹھ اوہناں ہندی تے پنجاہی

دے آپسی سانگے نوں دسدیاں ایہ گل کیتی اے کہ ہندی توں پنجابی نے کوئی اچھی شے نہیں قبول کیتی۔ جد کہ اوہناں دا ایہ وی کہنا اے کہ پنجابی نے ہندی دے جیہڑے تھوڑے بوہتے لفظ اپنائے نیں اوہ ہندی دے نہیں سنسکرت دے نیں۔ جیہناں نوں پنجابیاں نے اپنے نويکے اُچارن ڈھنگ نال بدل لیا اے۔⁽²⁰⁾ Indebtedness of Panjabi to Persian اس سُرخي وچ ایہ دسیا گیا ہے کہ پنجابی نے فارسی بولی توں کئی شہد، اکھان تے اصطلاحواں لئیاں نیں پر ایہناں نوں اوہناں دی اصل حالت وچ نہیں اپنایا۔ سگوں ایہناں نوں نوں معنے دتے تے ایہناں دا اُچارن ڈھنگ وی اُکا ای بدل کے رکھ دتا۔⁽²¹⁾ 'Periods Characteristics of Panjabi Vocabulary in the three'۔ اس سُرخي پیٹھ اوہناں تئاں دوراں بارے گل کیتی اے۔ پہلے دور بارے اوہناں دی رائے اے کہ اس سے دی پنجابی صرف مذہب تے واہی بیجی ورگے سدھے سدھے کماں دیاں لوڑاں نوں پوردی سی۔ دو جے دور دی پنجابی بولی وچ صوفی ازم تے ہندو بقا دی لہر دے حوالے نال چنگا چوکھا کم ہو یا۔ جیہدے نال ایہدی لفظالی دا بھنڈار ہو رو دھیا۔ تریجے دور بارے اوہناں دی رائے ہے کہ ایہ پنجابی اپنیاں لوڑاں تھوڑاں نوں پورن لئی دو جیاں بولیاں توں لفظ مانگویں پئی لیندی اے۔⁽²²⁾

'Some Philological characteristics of Panjabi' دی سُرخي پیٹھ اوہناں پنجابی بولی دیاں گھ لسانی گناں بارے گل بات کیتی اے۔ تے پنجابی دیاں گھ لہجیاں دی آپسی ملنا کیتی اے۔⁽²³⁾ 'The Makers of Panjabi' اتھے موہن سنگھ نے پنجابی دیاں لکھاریاں نوں سے دی ونڈ دی بجائے اوہناں دے لہجے، لکھن ڈھنگ تے لفظالی دی ورتوں دی بُنیاد تے تین حصیاں وچ ونڈیا اے۔⁽²⁴⁾

Summary اس کتابچے دی انخیری سُرخي اے جس وچ موہن سنگھ نے اس گل دا دعویٰ کیتا اے کہ پنجابی بولی دے مُڈھ تے ٹورے دے ایس نظریے نوں اچھے ڈھکویں ڈھنگ نال سبھ توں پہلاں اوہنے ای بیانیا اے۔ موہن سنگھ موجب سنسکرت توں بعد ہندی ای سبھ توں پہلی بولی ہے جیہڑی کہ پنجاب دی بولی بنی۔⁽²⁵⁾

مکدی گل ایہ کہ موہن سنگھ ہوراں پنجابی بولی بارے اک نوں وچاردھارا قائم کرن دی کوشش کیتی سی۔ ایہ کتابچہ اسے دی اک گھری اے۔ ہُن اتھے موہن سنگھ دے اس کتابچے دا ترجمہ دتا جا رہیا اے تاں جے پنجابی بولی دے پڑھنہارا اوہناں دے وچاراں نوں براہ راست جان سکے:

پنجابی بولی دامدھ تے تھور

(اک پنچھی جھات)

بولی کیہ اے:

بولی کسے رہتل دا شیشہ ہوندى اے۔ ایہ انسانی نسل دی ہڈورتی اے۔ ایہ اک اجیہا دھاتو اے جیہدے راہیں اک بندہ دو جے بندے نال اپنے وچار ساٹھے کرسکدا اے۔ ایہ کسے وی بالیاں گبھرو دے جیون دے اندر لے تے باہر لے جہان دیاں وارتاواں دا پرچھاواں ہوندى اے۔ سوچ وچ ہر طرح دی ترقی بولی وچ وادھے دا کارن بن دی اے۔ بولی انسانی جیون دے گناں نوں نت اپناؤندی اے تے ایہناں وچ بدلا وی کردی رہندی اے۔ اس لئی اسیں ڈھکویں تے نیڑے معنیاں وچ ایہ آکھ سکدے ہاں پئی (لسانی) تاریخ صرف مادی ترقی نہیں سگوں ایہدے بولن والیاں دی ذہنی اخلاقی تے جذباتی ترقی داناں وی اے۔ اجیہے مشاہدے کسے وی بولی دی تاریخ نوں جانن دی مڈھلی ضرورت ہوندے نیں تے ایہناں دی اہمیت سگوں موڈھی تے اخیرى ہوندى اے۔

بولی دے مہاندے:

جدوں اسیں کسے بولی بارے گل کرنے آں تاں ساڈی مراد اوس بولی دے شبد تے اوہناں دے اُچارن ڈھنگ نال ہوندا اے، شبدیں دی آپسی جڑت ارتھ پورمک ہوندى اے۔ فیر ایہناں کھلے پلے شبدیں نوں عام یاں خاص معنے دے کے اک جملے دی سُنکھی مالا وچ پرو دتا جاندا اے۔ اس طرحاں بولی دی تاریخ آوازاں دے وثناء، لفظاں دی بتر تے بتر تے معنیاں دے بدلاء دی لئی تاریخ اے۔

اک بولی دی دوجی بولی نالوں نکھیرنا:

اڈواڈ جوناں وانگ بولیاں وی اک دو جے نال جڑیاں ہویاں نیں۔ کیہڑی شے اک بولی نوں دوجی توں نکھیردی اے؟ دو جے شبدیں وچ اوہ کیہڑے گناں دا ہوون یاں نہ ہوون اے جیہڑے کسے دو بولیاں دی آپسی جڑت تے وکھریوں نوں اگھاڑدے نیں؟ زری شبدی ہی نہیں، کیوں جو تھیرے اکو جیہے شبد تھوڑے جیہے بدلاء نال اُچارے جاندے نیں تے جے دو بولیاں آپس وچ اک دوجی توں اُکا ای وکھریاں ہوون یعنی ایہناں دی لفظی تے بتر دا کوئی کچھ رلدانہ ہووے تے ایہناں

وچ کسے وی قسم دی سانجھ کسے سے وچ وی نہ پائی جاوے فیروہی اوہناں وچ سکیاں بھیناں والا یاں ماواں دھیاں والا ساک ہو سکدا اے۔ ایہ بولی دے پاندا می نہیں جیہڑے لفظاں نوں جوڑ دے نیں تے بشر دی اُساری کر دے نیں۔ ایہو بولی دی نکھیرتا دا ممول نیں۔ جے دو بندے کلمے کلمے شہد جوڑ کے جملے بناؤندے نیں تے اپنی لوڑ موجب ایہدے وچ ایہناں دی واج مؤجب بدلاء وی کر دے نیں۔ انج ایہناں بولنہاراں دیاں بولیاں ”بولی“ دے پہلے پڑا وچ ہوندا نیں۔ ایس ویلے ایہناں دونواں بولیاں دا آپس وچ جڑ دا لکراواں تول ضرور ہوندا اے۔ ایہدے نال کوئی فرق نہیں پیندا کہ ایہناں (بولیاں) دی بعد وچ پرچلت ہون والیاں آوازاں تے شہداں دی ترقی کیویں دی ہوتی۔

پنجابی دی صورت حال:

جے تسیں پنجابی دے پچھو کڑ بارے پچھو کہ ایہ کس بولی دی پھوٹ اے یاں آپنے آپ وجود وچ آئی اے؟ ایہدی فارسی، پراکرت، ہندی تے اُردو نال سانجھ یاں اسانجھ کیہ اے؟ ایہناں پچھاں دا جواب اے کہ سسے دے نال نال پنجابی تے لہندی لہجیاں نال جڑن تے جھکا پاروں جانکاری بدلدی رہی اے۔ اج تن دھڑے اس بارے کم پنے کر دے نیں پہلا جیہنوں میں سنسکرتی دھڑا آکھدا ہاں اوہناں مؤجب پنجابی ہندی دا صرف اک لہجہ اے اوہ ایہدی دلیل ایہدی شہدالی توں لیاوندے نیں۔ ایہ خیراتی تے کچا کم چوکی بے سمجھی، ناقابل معافی بھٹیکھیاں تے اُسر یا اے۔ جے تسیں ایہناں نوں پچھو پئی پنجابی ہندی دے کس لہجے وچوں پھٹی اے یاں ایہنے کس لہجے دا اثر قبولیا تے اوہ یاں تے نال مٹول کر دیں یاں جواب نہ ہون پاروں تہاںوں گھوریاں پاؤن جیویں کہ ادب تے مذہب دی ہر شے ہی سنسکرت وچوں ہی پھٹی ہووے۔ اپنی رائے وچ اوہ اوہناں شہداں دا حوالہ دیندے نیں جیہڑے وچکارے تے اُتلے درجے دی پنجابی وچ پائے جان دے نیں۔ تے جان بچھ کے اوہناں شہداں دیاں پنجابی وچ آوازاں تے معنیاں دے بدلن نوں جھٹلاؤندے نیں۔ حالانکہ پنجابیاں دا اُچارن ڈھنگ اپنی گوانڈھن بولی برج (برج بھاشا) نالوں اُکا امی دکھرا اے۔ اک سسے وچ برجاردو تے پنجابی دونواں بولیاں دامڈھ سمجھی جاندی سی۔ پر رب دا شکر اے کہ ایہ سوچ ڈھیہہ ڈھیری ہوگئی اے پر سنسکرت دی لکھنے اُسدیاں اکھاں نوں نویں چانن ول دھک دتا اے۔

دو جا دھڑا جیہڑا اس میدان وچ اے اوہنوں میں نو اُردو یعنی اُردو دانواں دھڑا آکھدا ہاں ایہ دھڑا اپنے واراں پاروں ڈاڈا مارو اے تے ایہدے دتے پھٹ ڈوگھے ہوندے نیں۔ ایہدے مؤجب پنجابی کدی ہے امی نہیں سی۔ ایہ ستارہویں صدی تیکر اُردو دے آون تائیں جوگھ وی سی اوہ اُردو دامڈھلا روپ سی۔ سکھ گردواں توں اڈ ہر لکھت تے لکھاری اپنی وکھری سلطنت نال جڑ گئے سن۔ جے

تیس اٹھارویں صدی تیکر پنجاب، گجرات، دکن تے دہلی دی اُردو سنو گے تاں میرے وانگ تہانوں وی اچنہا ہوسی کہ ایہ اُردو دا کیمو جیہا مڈھلا روپ ہے۔ تے ایہ جدید اُردو دا جیہا روپ اے جیہنوں ساڈے من پسند لکھاری ساڈے ساہنے رکھدے نیں۔ تے ایہناں وچکار ایہ کیمو جیہی ترقی ہوئی اے جیہدے پاروں ایہ رُچی بنی کہ اک بولی دوجی دی ماں یا پیو ہو سکدی اے۔ جیہڑے سوجھوان آکھدے نیں کہ پنجابی صرف اُردو دا مڈھلا روپ اے، میں ایس توں ودھ اوہناں نوں کجھ نہیں آکھ سکدا اپنی اوہناں دا ایہ حق نہیں کہ اوہ پنجابی تے ایہ الزام لاوے۔ جیویں کہ مئے ای اک کالج دے ورہے وار رسالے وچ اک پڑھنہار نے ایہ الزام لایا اے کہ ہندی وی اُردو دا مڈھلا روپ اے تے ہندی اُردو دی اک ٹاہنی اے۔ پر اوہناں نوں اُردو شبد دے اچھے بُر مانہ ورتارے توں مُڑنا چاہیدا اے۔ ایہناں نوں چاہیدا اے کہ ادبی ایمانداری تے نرپکھ ہو کے اُردو نوں اوہناں شبدوں، شبدوں دیاں معنیاں تے شبدوں دیاں گروہاں تے واجاں تیک ای محدود رکھن جیہڑی اوہ ستارہویں صدی توں اندرا چکی اے۔ اوس بندے دی تاں سمجھ آؤندی اے جیہڑا اسلامی دور دیاں پہلیاں چار صدیاں وچ اُردو پنجابی تے ہندی لئی ہندوی دا شبد ورتا ہے۔ پر ایہ کتنی دکھ بھری، بے لاجھ، بے کار تے لسانیاتی تاریخ دا ساہتک جھوٹھ ہے کہ صرف اک لفظ دے گُوڑے ورتارے پاروں کسے اک بھروں بولی دے ہون دا ای انکار کردتا جاوے۔

چڑھدے تے لہندے دیاں بولی سیانیاں (لسانی ماہراں) دی رائے تریجا دھڑا:

پچھلے ورہے (جون 1929) میں ڈی۔ ایس کالج لہور دے رسالے لئی ”پنجابی کیہ اے؟“ اک بول چال دی بولی، دے سرناویں پیٹھ مضمون لکھیا سی، جس وچ میں دو حوالے دتے سن۔ اک حوالہ سر تھامس گراہم بیلی ہوراں دا اے جیہڑے کہ لندن سکول آف اوریینٹل سٹڈیز دے ڈائریکٹر تے ”پنجابی گرائمر“ دے لکھاری نیں جیہڑے وزیر آباد وچ جے تے پنجابی نال اوہناں دی جڑت اتنی ای ہے جتنی ساڈی تے اوہناں دا واہ اتھے رہندیاں اتھے دیاں لوکاں نال وی اتنا ای رہیا جتنا کہ ساڈا ہے۔ تے دو جا حوالہ مسٹر عبداللہ یوسف علی ہوراں دا اے جیہڑے اُردو سوجھوان ہن تے اپنی اک اچھی ساکھ رکھدے نیں۔ ایہ دونوں تے سر جارج گریسن اپنی اک اچھی رائے رکھدے نیں۔ جس نال تہانوں اختلاف نہ ہوسی۔ میں ایہ لازم سمجھدا ہاں کہ میں اتھے ایہناں سیانیاں دے کجھ سگوس وچار اتھے درج کراں تے ایہناں ساریاں وچوں میں سمجھدا ہاں کہ ایس بارے سر گراہم بیلی ہوراں بڑی ڈھکوس، چچوں، تے نٹروں رائے دتی اے پر ایس ویلے میرے کول اوہناں دی کوئی لکھت موجود نہیں۔

* گریسن مؤجب پنجابی، ہندوستانی دا اک لہجہ نہیں سگوس اک وکھری بولی اے ایہ اک جامع

بولی اے جیہڑی باہر لے چکر دے جدید لہندے ورگی اے۔ تے ایہدی اچھی بُنت لہندی ہندی دے لہجے توں بنی اے۔ ایہ اپنے وکھرے ہون دا دعویٰ اپنیاں اوہناں آوازاں تے شہداں دے سرتے کردی اے جیہڑے ہندی وچ نہیں نیں۔ ایہدے ایہ گن پُرانی لہندی بُت پاروں نیں۔ سانوں چیتے رکھنا چاہیدا اے کہ سر جارج گریسن جدوں پنجابی دی گل کردے نیں تے اوہناں دی اس توں مُراد صرف وچکارلی پنجابی یاں پھیر جس نوں میں سکھی آکھناں اوہو ہوندی اے۔ میں اوہناں دے اس دعوے نوں ہور تار کے بیان کر ساں تاں جے چانن ہووے کہ پنجابی اک وکھری بولی اے۔

”اک وار پھیر ڈھیر سارے شہد بھین یاں دھی بولی اُردو وانگ چھاپے جان دے پئے نیں پنجابی شہداں نوں پنجابی روپ دینا بہتا چنگا ہوسی“ گراہم بیلی*۔

”پر جیویں چارلس لائل ہوراں آکھیا اے کہ اُردو ہندوآں نے مسلماناں نال بول چال وچ سوکھ لئی بنائی سی جیہڑے ہندوستان وچ آون مگروں صدیاں تیک فارسی لکھدے تے بولدے سن“ مسٹر عبداللہ یوسف علی ایل۔ ایل۔ ایم لیکچرر ان ہندوستانی اینڈ ہندی*۔ اسیں چھیتی ای ویکھساں پئی ایہ سوچھوان کیہ آکھنا چاہندے سن۔

پنجابی اصطلاح:

جیہڑے لوک جان بچھ کے ہندی تے اُردو شہداں نوں غلط معنیاں وچ ورتن دا مجرم کردے نیں اوہناں توں بچن لئی سبھ توں پہلاں سانوں ایہ دسنا چاہیدا اے کہ پنجابی اصطلاح توں ساڈی مُراد کیہ اے؟ میں عام طور تے لسانی لحاظ نال پنجابی شہد، لہندی، سکھی، انبالوی، پہاڑی تے ڈوگری لئی ورتدا ہاں۔ بولیاں دے لکھتی روپ دیاں یاں بول چال دیاں یاں ساہتک تے تقریر دے اُٹل تے پسر ویں وکھریاں توں اڈ۔ مینوں ہر اک دی نویں سریوں حد بندی کرن دی لوڑ نہیں۔ ایہ میرے لیکھ "لنگوئٹک سروے" وچ ویروے نال کیتی گئی اے۔ اتھھے میں اک شے دا وادھا کرنا ہاں پئی پنجابی اصطلاح دا بوہتا ورتارا اوہ کردے نیں جیہڑے پوری طرحاں ماضی دی تاریخ تے لسانیات نوں چھڈنا نہیں چاہندے۔

پنجابی دی چڑھت:

اے تیکر پنجابی دیاں ہتھ لکھتاں دے سہ دا کوئی پک نہیں ہو یا تے نہ ہی ایہناں ساریاں دا کھوج گھرا لھیا جا سکیا اے۔ اس لئی پنجابی دے وادھے تے ٹور بارے ڈھکویں گل بات کرن لئی کئی ورہے لگ سکدے نیں۔ ایہ ساریاں نوں مننا چاہیدائے کہ پنجابی دیاں چوہناں لہجیاں وچوں لہندا سبھ

توں پُرانا اے۔ ایہنوں ای پُرانی پنجابی آکھنا پوسی۔ ایہ لہندی ہندی توں اُکی نو یگی ہے۔ ایہدیاں سندھی، راجپوتانی، گجراتی تے مراٹھی نال بھتھیاں سانجھاں نیں۔ سندھی نال رل کے ایہ ہند آریائی بُردا جنوب مغربی باہرلا جتھا بناؤندی اے۔ لہندی توں میں پوٹھوہاری، ملتانی، مری تے ہزارا دے علاقیاں دی مقامی بولی تے سندھ توں پرے دیاں علاقیاں دی بولی لینا ہاں۔ لہندی سنسکرت (نہ کہ پراکرت یاں اپ بھرنش) عربی، پشچی تے مغربی ہمالیہ دیاں خاص لہجیاں چوں بھٹی اے۔ پورے پنجاب شمال مغربی علاقیاں مغربی تے مشرقی علاقیاں تے تھلے راجپوتانہ تے ہندوستان دے مغربی کنڈھیاں تیکر چھے سوورہیاں توں وی ودھ چودھویں صدی عیسوی تیکر لہندی اک سانجھا تے اُچیرا لہجہ رہی اے۔ پھیر دونہ گلاں پاروں ایس دا اثر گھٹ کے ادھارہ گیا۔ اوہناں دونہ گلاں وچوں اک ہندو نوں اُساری دی لہری تے دوجی دی اُچھتا آہی۔ اوہناں لہندی وچ مغربی ہندی نوں رلا یا جیہدے نال اوہ لہجہ بنیا جس نوں میں سکھی آکھنا ہاں۔ ایہدے نال لہندی دی اُچھی لسانی پچھان تے فوج گئی پر ہندی دے بہت سارے شبد تے برامی لہجہ ایہدے وچ رچ مچ گئے۔ اٹھارویں صدی تیکر مغربی ہندی لہجے لہندی وچ رلدے رہے تے ایس نوں چناب تک بندھ دتا۔ سکھاں دے سیاسی طور تے تگڑے ہوون نال تے پنجاب دے اک آزاد جُہ ہوون نال ایہ اثرات گھٹ گئے تے وچلی پنجابی توں نویں پنجابی بھٹی۔ جیسے کہ مغربی ہندی توں اڈ ہور کئی اثرات اپنے اندر سمالے۔ نویں پنجابی اے وی بن دی پئی اے۔ چڑھدے تے لہندے (پنجاب دیاں) دونہاں حصیاں وچ جو گھ ساڈے وچکار ہو رہیا اے اس بارے کوئی پک نال نہیں کہہ سکدا پئی آؤن والے نیڑلے سسے وچ ایہدے نال پنجابی کبھڑا روپ دھارے گی۔

پنجابی تے اُردو دا سا نگا:

ایہ گل پہلے ہی ہو چکی ہے پئی اک وکھری بولی دیاں اُچھیاں گناں وچ شہداں دا اُچارن، شہداں دی بنتر، فعل، حروف جار، گرامر، شہداں دے ارتھاں دے بدلاء تے اگتیر، پچھتیر شامل ہوندے نیں۔ جے تسیں اوہناں دگیاں نوں مجھ نال پڑھو تاں تساں دی ایہناں بے اُلا، سو جھواناں وانگ ایہو آکھسو پئی ستارہویں صدی توں اُردو نال دی زبان چار پڑاواں توں لگھ کے ایس روپ وچ آئی اے۔ میں اپنے پی ایچ۔ ڈی دے مقالے وچ ایہناں چار پڑاواں دی ونڈ انج کیتی اے ”لہندی دا دور“، ”مغلاں دا پچھتیر اسماں“، ”انگریز راج دا پہلا دور“ تے ”انگریز راج دا دوجا دور“۔ شاہجہاں تیک لہندی دی گرامر، شہداں تے واجاں سندھی، راجپوتانی، گجراتی تے مراٹھی نال رلدیاں سن، اس بولی نوں ہندوآں نے اُساریاں تاں جو اوہ جیٹو اں دے نال گل بات کر سکے۔ جیہڑے مسلماناں نے ایہنوں

سبھ توں پہلاں لکھن لئی ورتیا اوہ مسلمان صوفی تے سنت سن جیہناں دا مذہب اسلام نوں اچھے لوکاں تاں سیں اڑانا سی جیہڑے عربی تے فارسی ورگیاں باہر لیاں بولیاں توں انجان سن۔ مسلمان لکھاری اوس سے لہندی ہی لکھدے سن۔ اوہناں دا تعلق بھانویں دکھن نال ہووے، گجرات نال ہووے یاں دلی یاں ملتان نال تے بھانویں امرتسریاں پوٹھوہار نال، اوہناں دی بولی دی بنتر سگوس اوہیو ہندی سی جیہڑی کہ لہندی دی آہی پر لفظالی اوہناں دے مذہب اوہناں دے خاندانی چکھو کڑ نال بدلدی رہندی سی۔ پر ستارہویں صدی وچ تے اس توں پچھوں مغل باتشاہواں، فوجی افسراں تے درباریاں نے اپنا دھیان فارسی توں ہٹا کے ہندوآں دی اس نوں تے جعلی بولی نوں اپنا لیا ایہدے نال ہو یا ایہ پئی بولی دے باقی گن تاں اوہیو ای رہے پر ایہناں دا سانگا اُتر پردیش دیاں ہندوآں تے ہندی ساہت نال وی جڑ گیا تے اکھان، لفظالی، گھر وکیاں گلاں، واہی نیجی تے لین دین والے معاملیاں دیاں گلاں تاں اُنجے رہیاں تے ایہناں نوں اُچارن دا ڈھنگ بدلجیا۔ پر اس دے نال نال گجھ سرکاری، فوجی، عدالتی، تے فنی اصطلاحواں (عربی فارسی) توں آئیاں جیہناں نے لہندی بولی تے اثر پایا۔ انگریز راج وچ ایس فارسیائی تے ہندیائی بولی دا زور مغلاں دے زور دے نال نال گھٹ گیا اس سے اس (لہندی) وچ شمالی ہندوستان دیاں بولیاں توں اڈ دو جیاں ہندی بولیاں دے بہت سارے لفظ رلے۔ دو جے انگریز دور وچ مُر بولی نوں فارسیائی کرن دا جتن کیتا گیا تے اوس ویلے شیداں دی بنتر تے شیداں دے معنے وی وٹائے گئے۔ جے تسیں مینوں چونہاں سمیاں دیاں بولیاں نوں ناں دیون دا آکھوتاں میں بڑی آسانی نال ایہناں نوں لہندی، اُردو، ہندوستانی تے اُردو دا ناں دیاں۔ تے میں اُردو دی اصطلاح گجھ ہور ناں موقعیاں لئی وی ورتدا ہاں۔ میں پچھلیاں لکھاریاں دیاں لکھتاں نوں حوالہ بنا کے پنجابی دے صوفی وکھروں نوں نثار ساں، اُردو یاں جیہنوں دکھنی یاں گوجری آکھیا جاندا اے اوہدیاں نثرویاں گُناں نوں ساہمنے رکھدیاں ہو یاں۔ جیویں اک لکھاری لکھدا اے:

اور کی بجائے ہور	کو کے موقعہ پر کون
سے کی جگہ تے	فرماتے ہیں کی جگہ فرمائے ہیں
اپنے کو اپنڑیں	نہ کی بجائے نا
مجھے کو منجے	ہو کی بجائے ہوئے لکھتے تھے

اس بولی نوں جے مجھ نال ویکھیا جاوے تاں اس گل نوں مننا پوے گا پئی اس دے جملیاں، محاوریاں دی بنت سنسکرتی لفظالی، فارسی اُچارن، فعلی بنت تے جمع بناون ورگے اصول پرانی اُردو دے گن نیں جیہڑے ایس نوں ہندوستانی توں دکھ کر دے نیں۔ پُرانی اُردو نے ساریاں بنتریں لہندی توں ہی اپنا نیاں سن ویکھن والی گل ایہ ہے پئی ایہ کد تیک ایہناں نوں اپنائی رکھسی؟ میں تہاڈا دھیان ستارہویں

صدی توں وی پہلاں دے مسلمان لکھاریاں ول لے جانا چاہناں ہاں۔ ایٹھوں تیک کہ اج وی دلی دیاں تریمتاں، بیٹھے تے واہیوان نوے فیصد لہندی دیاں بہتراں نوں ہی اپنائے ہوئے نیں۔

پنجابی ہندی سانگا:

پہلے وقتاں توں اج تیکر دے مسلمان لکھاریاں دے کم نوں ویکھیے تاں اوہناں مؤجب پنجابی نے ہندی توں گجھ وی نہیں لیا۔ پنجابی نے سنسکرت کولوں سدھے شبد لئے نیں۔ مینوں کوئی بہتے اجیہے لفظ نہیں لیکھے جیہناں نوں پنجابی نے ہندی توں اپنایا ہووے۔

وچلے پنجابی دور وچ ہندو لکھاریاں دے دھارمک کم وچ سانوں مغربی ہندی دے اثرات ملدے نیں، منطقی طور تے ایہ ضروری سی کہ ایہناں لفظاں دیاں، آوازاں دی بہتر، حروفِ جار، اُچارن تے لفظی (جیہڑے کہ ہندی توں بوہتے مقامی ہندوستانی یاں انبالوی توں آئے نیں) مذہب تے مذہبی فلسفے دے نال ای جڑی رہن دتی جاوے۔ ایٹھوں تیک ایہناں اُدھار لئے (دھارمک) شبدان نوں سنبھالنے والے پنجابی لکھاری سن جیہناں پُرانی پنجابی دی اُچھاؤ سکت نوں ورتیاں ہویاں ایہناں لفظاں نوں یاں تے پنجابی وچ اُچارن دی تھوڑی بہت تبدیلی نال سگواں اندر لایا یاں معنیوں دی تبدیلی نال۔ وچلے دور دیاں ہندو تے سکھ لکھاریاں دیاں کماں وچ ہندی دے اثرات پائے جاندے نیں۔

فارسی دی پنجابی نوں دین:

بڑی سؤکھ نال ایسں ریتل بول چال دی بولی تے لکھتی روپ دی بولی نوں اڈ کر دیاں ہویاں فارسی دی پنجابی نوں دین نوں ویکھ سکے آں۔ جیویں کہ پہلاں دسیا جا چکیا اے لہندی (تے اس دی دھی اُردو) پنجاب (دلی سمیت) دے ہندو آں دی نقل کیتی ہوئی بولی اے تے اوہ ای ایس بولی دے اصل سائیں نیں۔ اوہناں ایس بولی نوں نہ صرف آپس وچ گل کرن لئی ورتیا بلکہ بدیسیاں نال وی ایسے وچ ہی گل کیتی ایس حقیقت نے اوہناں نوں چھیتی ای تڑکی، عربی تے فارسی دے ڈھیر شبد رلان تے مجبور کر دتا۔ اوہناں ایہ بدیسی لفظ ہر قسم دے تعصب توں بغیر اپنائے۔ ایہناں شبدان نوں مقامی لوک اپنے مقامی لہجے تے مقامی بہتر نال ورتن لگ پئے۔ وگی پاروں لفظ نوازش لیا جاسکدا اے جیہنوں پنجابی صوتیات نے نوازش کر دتا۔ ایہناں نال وی اوہیو گجھ ہو یا جیہڑا پہلے سنسکرت نال ہو چکیا سی جیویں "ترشا" توں تریہہ تے تریہانا تے ترہایا بنے۔ اک ہور شبد "صحیح" لینے ہاں جیہنوں ایسں "سہی" نال بدلا لیا۔ انجے اسان اجیہے شبدان نوں اپنے موجب وٹا لیا تے ٹھیک غلط دی تمیز وی مکا دتی۔ اک ہور مثال دتی جاسکدی اے "وقت" توں وکھت تے وکھت پینا تے بے وکھتا تے وکھتاں والی بنے۔ پنجابی نے اوہناں لفظاں نوں اُکا بدل کے رکھ دتا جیہناں دے شروع وچ زبر تے زبرد اُچارن سی۔ بہت

سارے فارسی مرکبات والفظی ترجمہ کیتا گیتے پھیرا یہناں توں پنجابی شبد بنائے گئے۔ جیویں کہ:
آب دست کردن تے آب از سرگزشتن

توں

ہتھ پانی کرنا تے پانی سروں لنگھنا۔ بن گئے۔

فارسی دے تنگ دست نوں اساں میرا ہتھ تنگ اے بنا لیا۔

تے تردل وی سدھا فارسی وچوں لیا گیا اے۔ کچھ لہجے جیہڑے اساں سدھے سنسکرت وچوں لئے نیں

اوہناں تے وی فارسی دا اثر صاف اے۔

گفتم..... میں آکھیا

آکھیس..... اُس آکھیا

آکھس..... اُس نوں آکھ

آکھوس..... توں اُس نوں آکھ

آکھوس..... میں تینوں آکھساں

زندگی دے مختلف شعبیاں دیاں فارسی اصطلاحواں ساڈی بولی دا اُچھا حصہ نیں۔ جتھے

ساڈے کول اپنے شبد وی موجود نیں او تھے وی اساں وکھرے معنے دین لئی فارسی شبد ورتدے ہاں۔

پیلا، زرد، کالا شاہ، چٹا سفید۔ ساڈی فارسی توں لین غیر معمولی اے۔ کلے گرو ناک ہوراں دی شاعری

وچ ہزاراں فارسی شبد، اگتیراں تے چکھتیریاں پائیاں جان دیاں نیں۔

تتاں دوراں دی پنجابی لفظالی دیاں خوبیاں:

بولی اظہار لئی ہندی اے جیہڑی سوچ دے نال نال ہولی ہولی ٹری جاندی اے۔ پُرانی

پنجابی یاں لہندی صرف مذہب، واہی بیجی دے جیون تے اسلامی حکومت دی سیوالئی سی۔ وچلے دور دی

پنجابی وچ دو ہور کچھ ہندو بقا دی لہر تے صوفی ازم رل گئے، تے دونوں ڈھیر وادھے دا کارن بنے۔

نویں پنجابی نال ایہ ماڑا ہویا کہ اس نوں سیاسی، سائنسی، معاشرتی اصطلاحواں تے اُچے پدھر دی شاعری

تے نثر دیاں فوری لوڑاں پورا کرن دا حکم دتا گیا۔ اکو واری تہانوں ساریاں لوڑاں دے پورے ہون دی

توقع نہیں کرنی چاہیدی۔

تہانوں آپے ای اوہناں لوڑاں دی اہمیت دا احساس ہوون لگ پیا اے۔ اس توں پہلاں کہ

پنجابی اپنیاں پھلیاں روایتاں نوں منگھ رکھ دیاں آزادی تے مناسب طریقے نال کم کر دیاں تہانوں

تھاڈی لوڑاں اُوسار سبھ کچھ دیندی۔ ایہ رلوں لوکاں دی بولی اے جیہڑے آزادی دے متلاشی، بڑے

آزاد خیال تے پرونے دی سیوا کرن والے نیں۔ نویں پنجابی فارسی تے انگریزی توں لوڑ بندے لفظ لئے رہی اے تے تھیرے وچلی پنجابی دے لفظاں نوں پرانی پنجابی توں دکھ وی کر لیا اے۔
پنجابی دے کجھ لسانی گن:

جیویں ہن پنڈاں وچ بولی دے حالات نیں۔ کسے ویلے پنجابی دے تنے روپ نالو نال صوبے دے ونڈے ہوئے حصیاں وچ پائے جاندے سن۔ فعل " کرنا " نوں ونگی طور ویکھنے ہاں، راولپنڈی وچ " کیہ کردا ہیں " تے " کیہ کرنا ہیں " دونویں بولے جاندے نیں۔ مغربی پنجاب وچ اے دی لہندی بولی جاندی اے، اوہ بولدے نیں " آکھوس، اُسن آکھ، اُسکی آکھ، اُوکوں آکھ، اُسنوں آکھ " جدکہ وچالے علاقیاں وچ " اوہنوں کہہ یاں کہی " تے مشرقی ضلعیاں وچ " اوہنوں کہہ دے " بولدے نیں۔ مغربی پنجاب وچ " مڈھاں، تیں نوں، تیں کوں، مڈکی، توکی، ٹنگی " وچلے علاقیاں وچ " تیانوں " جدکہ مشرقی علاقیاں وچ " تینوں " بولدے ہاں۔ پرانی تے مغربی پنجابی وچ وچلے دور دی پنجابی نالوں فارسی پچھیر دی ورتوں بہتی اے، " بے سمجھی، بے دلیلی، بے دردا۔ فارسی توں بعد " ت " والے اسم صفت دی ورتوں پرانی پنجابی وچ وچلی تے مشرقی علاقیاں دی پنجابی نالوں ودھ اے۔ مجموعی طور تے پرانی پنجابی یاں لہندی، وچلی پنجابی، نویں پنجابی تے اُردو نالوں ودھ مقامی، سرل تے زرخیز اے۔ لہندی دا علم عروض، شہداں دی ہنر، تے لسانی اصول کسے وی پلاسٹک بولی نالوں ودھ پکیرے نیں۔ وچلے دور دی پنجابی وچ برج اسم، فعل تے حروف جار پٹھلی ہندی دا اکثر بھلیکھا پاؤندے نیں پر تھوڑے جیسے دھیان نال اس سنت بھاشا نوں مغربی ہندی دے کسے وی لہجے توں دکھ کیتا جاسکدا اے۔

پنجابی دے گھاڑو:

میں لفظ ”گھاڑو“ انج ای ورتدا پیا ہاں جیویں Bradley * نے ورتیا اے۔ لہندی نوں بناون والے گرو ناک دیو، علی حیدر، احمد یار تے سائیں مولا شاہ نیں۔ وچلے دور دی پنجابی نوں بناون والے گرو ارجن دیو، بھائی گرداس، گرو گوبند سنگھ، بھائی مانی سنگھ، بھائی سنتو کھ سنگھ تے حامد شاہ نیں۔ نویں پنجابی نوں بناون والے پنڈت بھنودت، بھائی ہزارا سنگھ تے بہاری لال نیں۔

سطہ:

اس لیکچر نوں پرانی وچلی تے نویں پنجابی دے نثر تے شاعری دے نمونیاں نال مکاؤن توں پہلاں ونگیاں توں اڈ اس نوں اختصار نال دسنا چاہیدا اے جیہڑی کہ ویلے دی لوڑ اے میرے موجب پنجابی دے مڈھ تے ٹورے دے نظریے نوں ایس جڑویں ڈھنگ نال پہلی وار بیان کردا پیا ہاں۔

پنجابیاں دی سنسکرت توں بعد لہندی سبھ توں پہلی بولی سی ایہ سارے پنجاب شمال مغربی علاقیاں دلی تے راجپوتانہ دے گجھ حصیاں دی بولی سی بعد وچ وچکار لے دلی دے نیڑ لیاں ضلعیاں وچ مغربی ہندی دے اثرات پاروں وچلے دور دی پنجابی ہوند وچ آئی۔ پھیر انگریز دور وچ نوں پنجابی ہولی ہولی ہوند وچ آئی۔ دس صدیاں وچ پنجابی دی گرانمر صوتیات تے مقامی لفظی وچ تھوڑیاں جہیاں تبدیلیاں آئیاں اسے لئی ایہ اک وکھری بولی دے طور تے جانی جاندی اے نہ کہ اک لہجے دے طور تے ایہ ستارہویں صدی وچ پنگرن والی اُردو دی ماں اے۔ پنجابی نے فارسی تے اسلامی وچاردھارا توں ہتھیرا گجھ اپنی جھولی وچ سانھیا جیہڑی کہ سکھ گرواں دی دین اے۔ اج دی لہندی ساڈے ساہنے اک کھلی ڈُلھی، لکھدار تے بھرے بھنڈاراں والی بولی اے ایہدے وچ ساڈے خیالاں نوں اپڑاون دی اچھی صلاحیت اے جیہڑی ہر سہ وچ ایہنوں سمھادی آئی اے۔ اس ویلے دیاں بدلدیاں لوڑاں نوں پورا کرن لئی اس دھیان تے مچھ دی لوڑ اے کہ اسیں گجھ چونویاں لفظاں نوں دھیان نال گھڑیے تے ورتیے تے نال ای ایہدی بنتر وچ وی لوڑیندے وادھے گھائے کرے۔ اس گل نوں لہندی دا سارا ساہت وی ثابت کردا اے۔ جدوں اسیں پہلی وار تیرہویں تے پندرہویں صدی دے فرید تے نانک دے کلام نوں سکدے ہاں اوہ اک ترقی یافتہ تے کپی پیڑھی بولی وچ ملدا اے جیہدے راہیں ویلے دیاں ساریاں لوڑاں تے سوچاں نوں بیانیا گیا اے۔ جدوں ستارہویں صدی وچ ساڈے ساہنے اک انجان پوٹھوہاری لکھاری دی پُرانی پنجابی نثر وچ لکھی ہوئی نانک جی دی جنم ساکھی ساہنے آؤندی اے تے اوس دی سادگی، روانی، اکھاناں دی ورتوں تے شہداں دی بُنت سانوں اچنھے وچ پاء دیندی اے۔ جیہدے پاروں ساڈے چوں کوئی وی ہندی دی قدامت دی گل کرن والیاں سوجھواناں نوں کرڑا جواب دے سکدا اے۔ ستارہویں صدی یاں اوس توں پہلے دا جیہڑا وی کم اوہ دکھاؤندے نیں اوہدی گرانمر، لہجے، شہداں دی بنتر تے اوہدا پک لہندی توں اڈ گجھ ہور ہوا ہی نہیں سکدا۔

References:

- * Ph.D. Scholar, Department of Punjabi, Oriental College, Lahore.
- 1. Harbhajan Singh Bhatya. Bharti Sahat dey Nirmata. Mohan Singh Diwana. (Gurmukhi) (New Dehli: Sahatya Academy, 2013) 09_
- 2. Mola Bakhsh Kushta. Punjabi shairan da tazkira (Lahore: Aziz Publishers, 1988) 439_
- 3. Harbhajan Singh Bhatya. Bharti Sahat dey Nirmata. Mohan Singh Diwana. (Gurmukhi) (New Dehli: Sahatya Academy, 2013) 10_
- 4. As Above, 10.
- 5. Pritam Singh. Punjabi Laikhak Kosh (Chandi Garh: Rohit Jain Uni Star

Books Private Limited: 2013)528.

6. Harbhajan Singh Bhatya, 10
7. As Above, 11.
8. As Above, 11.
9. As Above, 21.
10. As Above, 09.
11. Mohan Singh Diwana, Dr, The Origin and growth of Punjabi (Lahore: Government College, 1929) 14.
12. As Above, 1.
13. As Above, 1.
14. As Above, 2.
15. As Above, 2.
16. As Above, 5.
17. As Above, 5.
18. As Above, 7.
19. As Above, 8.
20. As Above, 9.
21. As Above, 9.
22. As Above, 10.
23. As Above, 11.
24. As Above, 12.
25. As Above, 12.